

Az eltűnt riport

Különös házasság: az egyik oldal (az újságíróké) nem győzi büszkén bizonygatni az összetartozást, az egymásra utaltságot, a másik (az irodalom felől), kissé szégyenkezve, szabadkozva, a mezaliansz tudatában ismeri be a kapcsolat tényét. Hogy a magyar irodalom jelesei századok óta szoros, személyes munkakapcsolatban álltak és állnak a sajtóval. Ambrus Zoltán Irodalom és újságírás című tanulmánya (1910) óta minden lehetséges érv és cáfolat elhangzott. Hogy elválaszthatatlanok, mert az egzisztenciális kötődés nemcsak megélhetést, de élményt és tapasztalatot is jelent az írónak, rangot a lapnak, szellemi ösztönzést, irodalomra csábító hírlapi olvasmányt az előfizetőknek. Az ereikben vér helyett is tinta csörgedezését panaszolók, a lapzárta sürgetésétől nyomorított írók viszont nemegyszer kényszernek, átmeneti állapotnak tartották a hírlapi robotos stállumot, ám közben folyamatosan ontották a rotációs papírra is a múlandó cikkeket és a hírlapi közlemények tisztavirág-életét legyőző remekműveket. Karcolatot, tárcát, vezércikkeket, alkalmanként – *riportokat* is.

Lehet-e nagy író jó riporter?

A nagy szegedi árvíz hírlapi krónikása, a kormánypárt és ellenzék körében egyaránt elismert parlamenti tudósító – a magyar próza klasszikusaként fényes jövőt jósolt a riportnak. Mikszáth Kálmán meg volt róla győződve, hogy az elbeszélő irodalom egyre megy majd előre – *a hírlapírói riport* felé, mert a riport, ez „a lapok roppant betűrendjében felüldülést kínáló, szabad és szabályoktól független műfaj” az, „amely a maga eredeti természetességében folyik. Legközvetlenebb rajzolata a valóságnak...”

Rangban nála sokkal alább való kortársa, Vulpes (polgári nevén Kálnoki Izidor) a maga nyomtatott Újságíró iskolájában kifejtette ugyan, hogy riport nélkül nincs újság és minden mást ki lehet hagyni a lapból, csak azt nem, mert *a riport – maga az újság*, de céhbeli göggel azt fejtegette, hogy *nagy író nem lehet jó riporter*, mert az orrát húzza a szenzációkra, pizslicsárának ítéli a mindennapi témát, nem talál benne poézist, nincs hozzá hangulata. A művé-

szembernek más a fontos, az érdekes, mint a tömegnek, és *nem tud fotografálni, csak festeni*.

A XX. századi magyar irodalom gazdag példatára cáfolja ezt az okfejtést. A realista prózaírókhoz – Móricz Zsigmondtól Galgóczi Erzsébetig – általában nagyon is közel állt a valóságkutató, felfedező riport műfaja. A riporterként végignézett ököritói tűz lángja metaforikus erővel csap fel a Móricz-regényekben. Vitatni sem igazán érdemes, hogy *fénykép* vagy *festmény* az a hiteles, jelen idejű és mégis maradandó körkép, amit Illyés Gyula alkotott a puszták népéről. Vagy hogy hová sorolható Karinthy Ferenc címében is jelképhordozó Ezer év-e, ez a (hasonló című) drámánál feszültebb és maradandóbb *irodalmi riport*?

Frappánsan különbözteti meg az írói és a riporteri közelítésmódot Örkény István, aki pedig *Lágernek népe* című, személyes indíttatású, szociográfiai módszerekkel élő dokumentumkönyvében marandó példáját adta az irodalmi értékű riportásznak. Ha egy tudós felfedezné a rák biztos gyógyszerét – állítja –, az újságíró feladata volna, hogy minden szavával, tudásával, tehetségével és tájékozottságával dicsérje a nagy vívmányt. De az író dolga más – fejtette ki a Boldizsár Ivánnal folytatott beszélgetésben: „Ha nekem kellene erről írnom, novellát írnék arról az emberről, az utolsó emberről, akin már az új gyógyszer sem segített. Aki tudva, hogy mi vár rá, meghal rákban.” (Boldizsár Iván: 57 év Örkény Istvánnal).

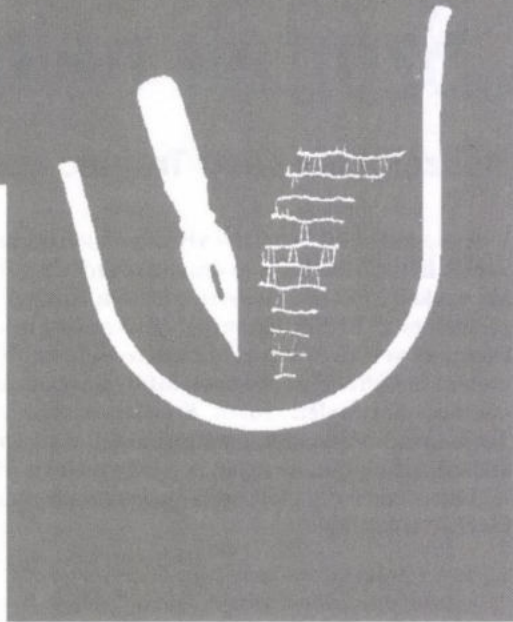
Könyvhétről könyvhétre: Írószemmel

A kortárs írók riporteri hajlandóságát és teljesítményét ismerte fel 1970-ben a könyvkiadás, amikor – *Életünk tükörben* címmel antológiába gyűjtötte egy negyedszázad riporttermésének javát, majd később évről évre, könyvhétről könyvhétre megjelentette az esztendő legsikerültebb irodalmi riportjait. Könyvsiker is, közügy is lehetett, hogy is látják ők, a magyar irodalom koszorús és koronás fői „*írószemmel*” az év eseményeit, gondjait. Újságíró, ha kiemelkedő publikációval, irodalmi riportnak minősített írásával bekerült az írók közé, lovagá útve sétálhatott az elkövetkező hónapokban a redakcióban. Az írók riporteri erénye – a témaválasztás példamutató bátorságán túl, az emberábrázolásban rejlett. A hírlapok riporttermelő nemescekkjeinél mélyebben megismerték, vagy „csak” meggyőzőbben ábrázolták a riport helyszínét és hőseit.

A szerkesztők – évekig Nemes György, később Pelle János, Ratzky Rita – kezdettől meglehetősen szabadsággal, nemegyszer önkényesen kezelték a műfaji határokat. Elsősorban azokat, amelyek a riport és a szociográfia között húzódtak. A szociográfia idővel be is került – a riport mellé – a kötet írásainak műfaji meghatározásába. De már a hetvenes évek derekán megjelentek a rangos sorozatok (és a sorozat 1975-ös kötetéről írott hajdani kritikám szerint jól fel is bosszantottak) a feltupírozott napilapriportok és elnagyolt regényszinopszisek.

Szembetűnővé vált, hogy hódít a sajtóban a hírlapírói fából-vaskarika, a konkrét helyszín megjelenését, és a szereplők megnevezését kerülő, a szaksargonban *fiktív riportnak* keresztelt hibrid műfaj, az ellenőrzés és azonosítás veszélyét eleve hátrító *álriport*.

Lányi András:
A mindent betöltő szerelem
Bíró Béla: *Az individuum esélye*
Rába György, Simon Balázs,
Rácz Péter, Balázsovcik Mihály,
iske Csaba, G. István László versei
Levendel Júlia: *Sóvárgás – haza*
Márton László
és Horgas Béla képaláírása
pp Tamás: *Kánkánia – pajkos kor*
Poszler György, Balassa Péter,
Sándor Iván, Vekerdy Tamás,
Nagy Boldizsár írásai
ó Dezső és Kiss Károly tanulmánya
az Európán rovatban

Franki Aliona fotográfikája

Azóta, a sajtószabadság tágabb lehetőségei között hihetnénk, hogy ez a védekező állásban született közlésmód eltűnt a lapokból, és a nevek mellőzése visszaszorult oda, ahol ez valóban indokolt lehet, például az intimszférát érintő kérdések taglalásához. Ezzel szemben, azt tapasztaljuk, hogy a riportalany személyiségi jogára való hivatkozással, az esetleges sajtóper elkerülése végett – domináns riporteri módszerrel lett a nyilatkozók nevének elhallgatása, megváltoztatása, valódi vagy fiktív monogrammal való helyettesítése. Az esetek egy részében ez a módszer nem zavar különösebben. De az is előfordul, hogy gyanakvást ébreszt: vajon nem íróasztal mellett kitalált hősök nyilatkoznak-e az újságíró szócsöveként a képzelt riportban. Máskor az olvasó úgy érzi, nem a riportalany, hanem a riportert védelmét, kényelmét szolgálja a beszélő inkognitója. Ám csak a riporterek a megmondhatóinak, hogy sokszor milyen viták, tiltakozások, könyörgések előzik meg a szükséges információk megadását. Milyen kompromisszum eredménye a riportalany által kicsikart névtelenség.

A riportműfaj szegényedéséről vallanak az egy szereplős, egyetlen forrást feldolgozó, riportnak keresztelt interjúk is. Ilyenkor az újságíró legfeljebb utalásszerűen ismerteti a helyszínt, általában eltekint a környezet, a szereplők tüzetesebb leírásától, és a többoldalú tényfeltárás, a téma körüljárása helyett – beéri egyetlen informátor megszólaltatásával.

Amikor tízesztendős szünet után folytatódott az addigra már hagyományos Írószemmel sorozat, a közreadók már az írók ötesztendős (1990–95 között) publicisztikai terméséből válogatnak. Pontosabban: változik a szerkesztés módszere is, mert a szerkesztő helyet az írók maguk választják ki a kötetbe szánt *közírásukat*.

Az indok – sejthető.

Eltűnt a riport a napilapokból, panaszoljuk, nem mindig jogosan. Hiszen a Mozgó Világ hasábjain, az ÉS utolsó oldalán, a Magyar Narancs vagy a 168 óra szerzőgárdájának műhelyében, a napilapok hétvégi mellékletében időnként azért olvashatók valódi riportok.

De időközben kérdésessé vált, hogy mit nevez az olvasó (és mit a szerkesztő) igazi riportnak. Úgy tűnik, nincs szakmai konszenzus a műfajjal szemben támasztott elvárások körül sem. Evidens, hogy a riport konkrét helyszínén, személyesen gyűjtött, gondosan megjelenített tapasztalatok összesítése? De tapasztalatokból születhet a dokumentumokat összegereblyező, az érdekelteket és szakértőket felvonultató helyzetfelmérés, széles spektrumot bevilágító körkép, vagy valamilyen kiragadott, jelentőségében reprezentatív társadalmi konfliktus, probléma, trauma, tudatosan leszűkített, jól fókuszált ábrázolása és elemzése. (A Népszabadság hasábjain a Szigethy András teamjének dokumentumriportjai kínálják az elsőt, Antal Anikó, Rab László írásai a másokra a példát.) A jó riportert soha nem éri be a jelenséggel, mögé tekintve mindig keresi a lényegyet, a tünetek mögött az okokat is.

Gyalogolni jó, nyomozni nehéz

A műfaj sztárjának tartott *oknyomozó riport* azonban szándékában, témájában és módszerében is világosan megkülönböztethető a hagyományos,

sokarcú hírlapi riporttól. Sajátossága a műfajjal elméletben, egyetemi szinten is foglalkozó Robert W. Green professzor szerint, hogy mindenkor olyan dolgokat hoz felszínre, amiket bizonyos személyek vagy szervezetek el akarnak titkolni. Olyan tényeket közöl, amiket a riportert maga nyomozott ki. Az oknyomozó riport mindenkor közérdekű, és ennek feltétele, hogy a történet, a téma bizonyos értelemben, mértékben fontos legyen az olvasó vagy a néző számára. Az újságírás amerikai tanára arra is figyelmezteti a diákokat és a pályakezdőket, hogy az oknyomozó riportert munkája csak kívülről – a közvélemény szemében vagy a filmvászonon – látványos, rendkívüli tevékenység. A valóságban, aki gyakorolja, tanúsíthatja – hogy a riportkészítés kilenc tizedében fárasztó robotból, jelentéktelen iratok hosszú órákig tartó tanulmányozásából, védekező bürokraták és agyfűrt ügyvédek fáradhatatlan faggatásából, érdektelen informátorokkal folytatott végtelen párbeszédéből áll, és csak ritkán, sokára koronázza a munkát a sokak által irigyelt, mámorító, ám nem is mindig veszélytelen siker.

Mindebből (sajnálatosan és logikusan) következik a válasz arra az időnként ingerülten feltett kérdésre, hogy *miért nem írnak az írók riportot?* A közkeletű vádakkal ellentétben, általában nem azért, mert politikai, társadalmi vagy esztétikai megfontolásból háttal fordítanak a megélt valóságnak. Hanem, mert a kor riporteszménye minden korábbinál munkai igényesebb. Nem véletlen, hogy a műfaj amerikai, nyugati sztárjai is többnyire teamekkel, társakkal underdognak vagy watchdognak becézett, jó szimatú és jó állóképességgel rendelkező elszánt, fiatal segítőkkel dolgoznak és folyamatosan igénybe veszik a lap, vagy saját csapatuk jóga-szának tanácsait.

Napjainkban, még ha meg is lennének ehhez a szükséges személyi feltételek, a szerkesztőségek akkor is csak kivételes esetben biztosítanak időt, megfelelő munkafeltételeket. „Külső munkatársnak” – és az írók mindenképpen idesorolhatók – a vállalkozás a befektetendő munka és a várható eredmény aránytalansága miatt, még reménytelenebb. Nemcsak az igazság, a szakma megszálított fanatikusának is kell annak lenni, aki – esetleg saját újságírói jövője, hírneve megalapozásának reményében – erre vállalkozik. S akkor már „csak” egy fogadóképző, a szükséges időt, terjedelmet és a közléssel járó kockázatot is vállaló szerkesztőre, illetve szerkesztőségre van szükség. Napilapnál dolgozó, kiváló kollégát hallottam panaszkodni: a cégek nemcsak belső munkatársaiknak a nyomozására fordítandó energiáit sajnálják, de a nagyobb ter-

jedelmű riportra fordítandó – információkkal egyszerűbben, hirdetéssel gazdaságosabban betölthető – lapfelületet is. A hetilapok felvevőképessége pedig még a beérkezettnek számító szabadúszó számára is szűk. Miből is következik, hogy a riportműfaj válsága – korántsem (csak) a riportereken múlik...

Csak azért is: Írószemmel 1996

Hatásos és nyomatékos cáfolata lehetne az elmondottaknak az ideit esztendő írói riportokat tartalmazó számadása, az *Írószemmel 1996*. Feltéve, ha azt bizonyítaná, amire a magam újságolvasói tapasztalataira támaszkodva utaltam: hogy ha folyamatosan nem is, alkalmanként mégiscsak megszületnek azok a riportok, amelyek továbbviszik a hazai hagyományokat, esztétikai szempontból igényesebbé, emberábrázolás tekintetében hitelesebbé teszik a műfajt.

Ehelyett mi történt? – kézbe kaptunk egy nevekben és gondolatokban egyaránt gazdag gyűjteményt, amelyben valójában nem, vagy alig szerepel riport. Portré, story, karcolat még akad, széles skálán és (egyenként) elismerést érdemlő minőségben jelenik meg a publicisztika, csak éppen az igazi riport hiányzik. Olyannyira, hogy a műfaji megjelölés már szándéknyilatkozatként, a kötet cím-, illetve előzéklapján sem szerepel...

Panaszra egyébként nincs okunk: a szerzők névsora, akárcsak 1995-ben, az idén is Ágh Istvántól Végh Antalig ível, és most is jelen vannak a magyar próza, szociográfia és újságírás ászai. Igaz, néhányan a legjobbak közül, Csoóri Sándortól Esterházyig, Fejes Endrétől, a riport nagymesterének számító Moldova Györgyig hiányoznak. Mégis, akár csak Cs-betűvel három olyan szerzőt is sorolhatnánk – Csalog Zsolt, Csák Gyula és Csaplár Vilmos személyében –, aki emlékeztet a kötet sorával bizonyítottan a közvetlen valóságábrázoló műfaj iránti elkötelezettségét. Sem okunk, sem jogunk a hazai valóság felfedezésében maradandó írói érdemeket szerzett tollforgatókat – a felsoroltakon kívül akár Pünkösti Árpádot, Tar Sándort, Mezei Andrást és másokat – a riportíráshoz elengedhetetlen közvetlen életismeret hiányával vádolni. Fejtegetéseik illusztrálására, mozaikszerűen itt is, most is felidéznek egy-egy hiteles jelenetet, helyzetet. Ezzel azonban nem elégtük ki a valóság írói felfedezésére várók igényeit.

A kör-, kor-, illetve kórkép, ami a kötetben felsorakoztatott írásokból kibontakozik, az írók felelősségérzetét, féltő és megalapozott, helyenként hatásosan eltűzött aggodalmát is bizonyítja. „Magyarország nem lesz, hanem volt” – kesereg Gyurkovics Tibor, Bertha Bulcsu pedig szívából jövő balatoni kesergőjében a rohadó vízzel együtt siratja a rohadó országot is. Társadalmunk betegségei közül sorra megvizsgálják a „cinikus etatizmust és ökonomiai bornírtságot” (Balassa Péter), a „rosszlelti társadalom” tengődését (Bodor Pál), az Alkotmánybíróság tevékenységét is meghatározó centralizmust (Eörsi István), a szétvert magyar mezőgazdaság gondját (Mezei András), a suttozó antiszemizmust (Kertész Ákos), vagy a honi kisebbség bizonyítékaként elharapózott angolmán nyelvrontást (Beke György). Egyenként a társadalom és a rendszer minden itt felsorolt és a kötet más írásaiban felpanaszolt nyavalyája érdemes lenne az értő, alapos anamnézisre. Ám lehetőleg olyanra, amely megfelel a beteg jelenlegi állapotának. Néhány írás ugyanis nemcsak tényanyagában, indulatában is túlhaladottá vált, mire az antológiába került.

Ezerszer olvasott közhely, hogy nincs avultabb termék a tegnapi újságnál. Mint minden közhelyszerű igazság, ez is cáfolható. De tény, hogy még a

riportban, tárcában, hírlapi karcolatban is tovább megmarad a tavalyi hó frissessége: Galgóczi Erzsébet történelmileg nyilván túlhaladott, de megjelenésekor húsbavágó riportjai, a demokratizmuson faluszerte esett sérelmeket taglaló drámai tudósításai túléltek a megyei és szövetkezeti kiskirályokat, és ma is egy lezajlott történelmi folyamat valamely stádiumának hiteles dokumentumai. A valóság összefüggéseiből kiragadott pillanatképekről és különösen azok terjengős kommentárjairól csak a legritkább esetben mondható el ugyanez. Megkockáztatnám, hogy egyenként, frissiben lényegesen érdekesebbek és hatásosabbak az írók közírásai, mint sorozatban, kötetben, együtt. De azután, mint megalapozatlant, nyomban vissza is vonom ezt az állítást: hiszen például Esterházy Péter minden publicisztikai kötete, aktuális és időtlen elmélkedéseinek sorozata – művé válik: egy korhoz kötött és azon túl is mutató etikai, írói magatartás dokumentumává. **Eörsi István** vitriolos hírlapi anyagainak kötetben közreadott gyűjteménye – szellemi látlelet, vitairat és kortörténet. Valószínű, és a minőség adta rangon túl az is bebizonyosodik, hogy egyetlen publicista logikai vagy időrendbe állított arzenálja tágabb lehetőséget teremt az összefüggések, a következtetések megélésére, míg az antológia, a publicisztikai kollázs könnyen megmarad, afféle már iskolai kézimunkaórákon agyonunt mintaszalagnak. Hiába rajzolódnak ki e kötetben is plasztikus portrék – mint Csalog Zsolt eredeti „Kalap”-ja, hiába nyűgöz le az érvelés logikája (főképpen **Eörsi Istvánnál**), a fogalmazás eleganciája (Bodor Pál és Gyurkovics Tibor elmélkedéseiben), a különböző témájú, hangvételi és szellemiségű, egymástól független jó és jeles írások egymásutánja végül is monoton, fárasztó, csüggesztő olvasmány.

Kézenfekvő lenne ezért Tóth Emesét hibáztatni – feltéve, hogy a kötetnek a kolofonban szerényen feltüntetett *szerkesztője* azonos az antológia *összállítójával*. Mégsem teszem, mert feltételezem, hogy a szerkesztő, a sorozat újabb gyakorlatát követve, a sajtópaletta áttanulmányozását megkerülendő, és a szelekció felelősségét másokra hárítva – a szerzőkre bízta a választást. Ez esetben azonban a módszer visszaütött: az írók szívéhez legközelebb álló cikkekből, dédelgetett gondolataiból valóban nem született, nem is nagyon születhetett körkép, de még kötet sem igazán. Igazságtalan lenne a szerkesztőre hárítani az ódiumot azért, mert a legfrissebb Írószemmel az írói szemmel meglátott problémák mellett egy valóságos helyzetet – a magyar riport válságát – is tükrözi. Csak éppen meggondolandó, hogy ilyen feltételek között hogyan, milyen eszközökkel, milyen válogatásban kellene életünket, jelenünket *Írószemmel* tükröztetni úgy, hogy az antológia legalább megőrizze, de ha lehet, felerősítse a részletek értékét, igazságát. Akkor, és csak akkor érdemes megőrizni a címet, a hagyományt.

A riport műfaj megváltását, megújítását pedig egyelőre *ne* az íróktól várjuk.

De ha újra lesznek írók, akik Móriczcal vallják, hogy *gyalogolni* (kocsiba ülni) *jó*, akiket Moldovához hasonlóan megint *megcsap a mozdony füstje*, akik készek *alulnézetben* tanulmányozni, a *történelmet*, mint László Bencsik Sándor és Csák Gyula nyomán éber figyelemmel nyomon követni a *mélytengeri áramlást*, félteni a falvakban ezt a mi *nádtetős kapitalizmusunkat* és szembeszállni az elesettek, a mindenkori vesztesek ezer-, vagy akár százéves lemaradásával – a pálya minden riportírásra vállalkozó író előtt is nyitva áll. Az *Írószemmel* kötetek hagyománya – folytatható.

FÖLDES ANNA